

Олена КОВАЛЬЧУК,
orcid.org/0000-0002-6933-1751
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) uniol@i.ua

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДИСКУРСИВНОГО АНАЛІЗУ

У статті викладено поняття критичного дискурсивного аналізу, який розглядає комунікацію та досліджує письмовий та усний дискурс як форму соціальної практики, виявляє приховані ідеологічні наміри в медіатекстах у кореляції із соціокультурними явищами; репрезентує аналітичну структуру емпіричного дослідження, що містить три виміри: текст, дискурсивну й соціальну практику (продукування та репрезентацію текстів). Доведено, що головна мета критичного дискурс-аналізу полягає в розумінні смислу тексту, імпліцитних акцентів, за допомогою яких автор новинних статей формує дигітальну реальність. Цей підхід інтерпретує медіатекст як ієрархічну структуру, яка складається з таких категорій: заголовок, короткий огляд подій, основна інформація, контекстуальні рестриктори подій. Основна інформація подається на початку, а далі йде релевантна структура інформаційного тексту. Функційний підхід допомагає адресанту й реципієнту сприйняти інформацію, зрозуміти її передбачуваність, мету й цілі. Питання вибору структури й жанрів різних типів дискурсу, інтеракційних чинників, референтних форм – ключові питання функційного підходу.

Встановлено, що системна функційна лінгвістика визнає потужну роль мови в нашому житті й розглядає створення значення як процес, у ході якого формується мова. Кожна мова пропонує мовцю численні варіанти для інтерпретації значення. Системна функційна лінгвістика займається дослідженням значення в контексті за допомогою текстотформувальної граматики, яка дозволяє дослідникам розпізнати мовний вибір мовця. Вона описує три метафункції (мисленнева, міжособистісна й текстуальна), які одночасно реалізуються в кожному висловлюванні. Мультиmodalність постулює, що мова є одним із багатьох ресурсів створення значення. Це означає, що такий підхід охоплює всі форми текстової репрезентації. Образи, картинки, кольори допомагають конструювати значення.

Ключові слова: дискурсивний аналіз, критичний дискурсивний аналіз, функційний підхід, системна функційна лінгвістика, мультиmodalний підхід.

Olena KOVALCHUK,
orcid.org/0000-0002-6933-1751
Candidate of Philological Sciences,
Lecturer at the Foreign Languages for the Humanities Department
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) uniol@i.ua

APPROACHES TO THE DETERMINATION OF DISCOURSE ANALYSIS

The article deals with the notion critical discourse analysis that studies communication and discovers written and oral discourse as a form of social practice, brings up hidden ideological intentions within media texts in regard to social and cultural phenomena, represents the analytical structure of empirical research presupposing three dimensions: a text, discourse and social practice (production and representation of texts). It is proved that the main aim of critical discourse analysis lies in understanding text essence, implicit meanings the author forms a digital reality with. This approach interprets a media text as a hierarchical structure encompassing the following categories: a title, a short revision of events, main information, contextual restrictors of events.

While conducting analysis, four trends of studies have been identified: pragmatic, cognitive, coherence-based, and functional. In addition, the most popular interpretations provided by Ukrainian and foreign researchers have been analyzed. Based on their definitions and analysis of the practical material, the article provides its own explanation of the notion.

It is stated that the systemic functional linguistics recognizes a powerful role of language in our life and regards the creation of meaning as a process through which any language forms. Each language offers a variety of language interpretation. The systemic functional linguistics encourages discovering of meaning in the context via text-forming grammar that enables scholars to identify a speaker's lingual selection. It describes three metafunctions that are simultaneously realized in each utterance.

Multimodality says that language serves as one among other resources of meaning construction. It means this approach includes all forms of textual representation.

Key words: discourse analysis, critical discourse analysis, functional approach, systemic functional linguistics, multimodal approach.

Постановка проблеми. Дискурсивний аналіз вивчає мову в контексті суспільства, історії, культури, політики та інших сфер, у яких вербальні засоби допомагають реалізувати певні цілі. За такого розуміння дискурсивний аналіз – це галузь лінгвістики та конструкт соціальних наук. Оскільки зазначений термін релевантний у межах багатьох соціальних і культурних питань, дискурсивний аналіз є міждисциплінарним поняттям для таких дисциплін, як мовознавство, соціологія, історія, антропологія та політологія.

Аналіз досліджень. Існують різні типи дискурсивного аналізу. Деякі з них тісно пов'язані з лінгвістикою, фокусуючи увагу на граматичних феноменах і структурах, які функціонують у різних контекстах (Морозова, 2004; Макаров, 2003; Филлипс, 2004). Інші форми дискурсивного аналізу мають менш стійкий зв'язок з лінгвістикою і досліджують розгортання тем і образів у письмовому або усному дискурсі. Деякі форми дискурсивного аналізу займаються описом і поясненням, у той час коли інші розглядають мову у фокусі політичних, соціальних і культурних проблем. Останній підхід називають критичним дискурсивним аналізом (Кожемякин, 2015).

Мета статті – розкрити специфіку тлумачення дискурсивного аналізу з погляду різних наукових студій.

Виклад основного матеріалу. За сучасних умов медіа-дискурс усе більше спрямований на здійснення впливу, стимулювання цільової аудиторії, що пояснюється важливістю різних типів дискурсу в медіа-середовищі. До сфери мас-медіа належать моральні та міжнародно-правові відносини, у яких реалізуються діяльнісні мотиви учасників дискурсу. За допомогою виокремлених ціннісно-важливих понять у реципієнта конструюється емоційний стан, який заздалегідь запланував адресант. Не можна заперечити той факт, що мовленнєвий аспект сприйняття тексту, а, відповідно, і дискурсу перебуває в центрі інтересів мовознавчих розвідок (Солганик, 2002; Филлипс, 2004). Тому сучасні дослідження медіа-дискурсу перебувають у фокусі критичного дискурсивного аналізу, який акцентує увагу на інтенціональних та лінгвокогнітивних чинниках комунікації (Шугаєв, 2019).

Метод критичного дискурсивного аналізу відіграє ключову роль в аналізі різних типів дискурсу й уможливорює зосередження уваги не лише на поверхневих характеристиках тексту, але й на низці екстралінгвальних чинників. Якщо розглядати новини як особливий вид дискурсу, структури медіа-текстів є зрозумілими за умов їх аналізу як результату когнітивної і соціальної діяльності

журналістів зі створення текстів та їхніх значень, як результат тлумачення текстових фрагментів цільовою аудиторією на основі досвіду спілкування адресатів із мас-медіа (Солганик, 2002).

Критичний дискурс-аналіз охоплює три компоненти: адресанта, реципієнта та текст, за допомогою якого відбувається передача інформації, що дає змогу досягнути когнітивні інтенції (ідеологічні мотиви, інкорпоровані в тексті), лінгвістичні та екстралінгвістичні стратегії адресанта/продуцента повідомлення.

Критичний дискурс-аналіз розглядає комунікацію і досліджує письмовий та усний дискурс як форму соціальної практики, виявляє приховані ідеологічні наміри в медіа-текстах у кореляції з соціокультурними явищами; репрезентує аналітичну структуру емпіричного дослідження, включаючи три виміри: текст, дискурсивну та соціальну практику (продукування й репрезентацію текстів) (Морозова, 2004: 114–117).

Головна мета критичного дискурсивного аналізу полягає в розумінні смислу тексту, імпліцитних акцентів, за допомогою яких автор новинних статей формує дигітальну реальність. Цей підхід інтерпретує медіа-текст як ієрархічну структуру, яка складається з таких категорій: заголовок, короткий огляд подій, основна інформація, контекстуальні рестриктори подій. Основна інформація подається на початку, а далі йде релевантна структура інформаційного тексту.

Дискурс-аналіз ідентифікує дискурс як невід'ємну частину соціальної практики. Критичний дискурс-аналіз (далі – КДА) досліджує зміни в дискурсі. Вони відбуваються в результаті процесу інтертекстуальності – засобу, за допомогою якого окремий текст набуває характеристик інших дискурсів. Комбінування низки елементів різних дискурсів призводить до видозмінення соціокультурного середовища. Як стверджують фахівці в царині критичного дискурсивного аналізу, дискурс – це форма соціальної практики, яка формує соціальний світ і одночасно створюється за допомогою інших соціальних практик. Діалектичний зв'язок властивий соціальній практиці й дискурсу, він зображує трансформацію соціальних структур (Кирсанова, 2007).

У поле КДА входить поняття «комунікативна подія», яке перебуває в межах логіки дискурсивної практики та має особливості соціального характеру разом із потенціалом лінгвістичного текстового матеріалу. Водночас дослідники враховують причинно-наслідкові зв'язки висловлювань.

Критичний аналіз досліджує соціальні проблеми, які вербалізовані в медійному просторі.

Низка науковців, задіяних у розробці цього напрямку, погоджуються з думкою, що «мова є засобом домінування і соціальної сили. Вона слугує для законодавчого закріплення відношень організованої влади. Наскільки законодавчо закріплені відносини влади не виражені, настільки мова ідеологізована» (Wodak, 2001). Лінгвісти, які досліджують соціальні та політичні тенденції в ЗМІ, мають активну громадянську позицію і здійснюють критичний дискурс-аналіз, метою якого є протистояння дискурсивній нерівності на матеріалі дискурсу мас-медіа.

Дискурсивний аналіз вивчає соціальний текст, структуру та організацію дискурсу, сприяє аналізу соціальних відносин на мовному матеріалі, розкриваючи зв'язок між мовою, владою та ідеологією. Окрім того, вивчення лінгвальних інструментів сприяє декодуванню імпліцитної інформації в системі соціальних координат для того, щоб показати приховані механізми впливу дискурсу на певну систему.

Критичний дискурс-аналіз спрямований на розв'язання соціальних проблем, що закріплено в таких фундаментальних принципах:

- дискурс виступає формою соціальної дії;
- дискурс (зокрема історичний) конструює суспільство й культуру;
- критичний дискурс-аналіз розглядає соціальні проблеми;
- дискурс виконує ідеологічну функцію;
- дискурс-аналіз займається інтерпретацією текстового матеріалу;
- зв'язок між текстом і суспільством опосередкований (Young, 2004: 55).

За словами Т. ван Дейка, КДА – це тип дискурсивного аналізу, який передусім вивчає, яким чином породжуються домінування та нерівність, як вони продукуються та протидіють у соціально-політичних координатах (Теун ван Дейк, 1989: 243). Саме тому КДА використовує теоретико-методологічну базу емпіричного дослідження зв'язку між дискурсом та сукупністю соціальних зв'язків і відношень.

Причиною залучення КДА до розвідок є те, що він розглядає соціальну проблематику; відношення домінування, які мають дискурсивну природу; дискурс бере участь у продукуванні та формуванні ідеології; КДА характеризується експланаторністю (Теун ван Дейк, 1989: 243). Якісний детальний аналіз тексту використовується у критичному дискурс-аналізі, виявляючи особливості реалізації дискурсивних процесів з погляду лінгвістики на матеріалі певних текстових фрагментів. Основним аспектом КДА є регу-

лятивний характер мови в процесі соціальних відносин, при цьому враховуються потреби суб'єктів дискурсу. КДА наближений до когнітивно-прагматичної субпарадигми, мета якої – виокремлення та інтерпретація зв'язків між когнітивними процесами та формами їх реалізації у соціальній практиці із урахуванням прагматичних аспектів.

З метою повного аналізу змісту необхідно враховувати форму, оскільки зміст висловлювання завжди імплементується в певній формі.

Критичний дискурс-аналіз репрезентує новий міждисциплінарний напрям у сучасній лінгвістиці, який вивчає шляхи реалізації влади у сфері мас-медіа, досліджує способи контролю ментальних здібностей людини у важливі моменти комунікації і забезпечує теоретико-методологічну базу для наукових розвідок. Базові положення критичного дискурс-аналізу підтверджують думку про те, що тексти не можна аналізувати ізольовано. Розуміння висловлювань можливе у взаємозв'язку із соціальним контекстом.

З дискурсивним аналізом перетинається функційний підхід. Згідно з постулатами цього підходу релевантними є такі елементи мови:

1) контекст, до складу якого входять: поле як соціальна дія (експлікація змісту події), тенор як рольова структура (дефініція статусу, ролей учасників), спосіб як символічна організація тексту, роль мовних засобів;

2) семантика, що складається з трьох компонентів – ідеаційної семантики, інтерперсональної семантики (висловлення ставлення до змісту), текстуальної семантики (тематичної і рематичної структури), а також графічні, фонологічні, лексичні та граматичні аспекти. Особливо важливими є соціальні аспекти мови та їхня комунікативна функція, що є ключовими елементами розуміння граматичних явищ (Macken-Horarik, 2006).

Функційний підхід допомагає адресанту та реципієнту сприйняти інформацію, зрозуміти її передбачуваність, мету та цілі. Питання вибору структури та жанрів різних типів дискурсу, інтеракційних чинників, референтних форм – ключові питання функційного підходу.

У межах цього підходу увагу зосереджено на процесах породження й функціонування дискурсу та його частин. Функцію об'єкта тлумачимо як його призначення в певній системі. Структура є функційно обумовленою сутністю, тобто структура висловлення та семантичний зміст детермінують його функційне призначення й, відповідно, формують його прагматичний зміст. Сучасний функційний підхід, згідно з яким мова є інструментом регулятивного впливу, збагачується за

рахунок когнітивістики та втілюється в когнітивно-прагматичному підході. Відповідно до когнітивної прагматики мова є ефективним засобом проникнення в когнітивну систему реципієнта й виступає як соціальна сила, як засіб нав'язування поглядів. Дискурсивна взаємодія учасників має вигляд регулятивного впливу на концептосферу адресата через апеляцію до певних концептів або їхніх складників. Дискурсивний аналіз знаходить моделі з лінгвістичної інформації. Системна функційна лінгвістика пропонує засоби дослідження значення в мові та віднесення використання мови до соціального контексту.

Системна функційна лінгвістика визнає потужну роль мови в нашому житті та розглядає створення значення як процес, через який формується мова. Кожна мова пропонує мовцю численні варіанти для інтерпретації значення. Системна функційна лінгвістика сприяє дослідженню значення в контексті через текстоформувальну граматику, яка дозволяє дослідникам розпізнати мовний вибір мовця. Вона описує три метафункції (мисленнєву, міжособистісну й текстуальну), які одночасно реалізуються в кожному висловлюванні.

З системного погляду мова розглядається як мережа динамічних і відкритих систем, з яких мовець обирає лінгвальні засоби. Система транзитивності пропонує низку варіантів для ідеаційного значення, що розкриває досвід індивіда: активність, сприйняття, говоріння. Аналіз транзитивності описує граматичну різницю між висловлюванням актанта та адресата.

Системна функційна лінгвістика (далі – СФЛ) стала популярним інструментом для критичного дискурс-аналізу. Її інструменти можуть застосовуватись у різноманітний спосіб з метою дослідження лінгвістичних систем, через які соціальні особи формують значення. Це робить системну функційну лінгвістику цінним ресурсом для міждисциплінарних розвідок. Визначення способу

застосування автентичної мови в контексті (розмовна чи письмова форма) часто є викликом. Гнучкий набір засобів СФЛ можна адаптувати до роботи з мультимодальними текстами, а результати СФЛ простежити на основі квалітативних і квантитативних результатів (Young, 2004).

Мова не пасивно відбиває соціальну реальність. Вона є активним посередником у конструюванні реальності. Дискурсивний аналіз визнає діалектичну природу зв'язку між мовою та контекстом, інтерпретуючи значення в мові на рівні жанру, частотності використання лексичних одиниць, зображуючи різницю між мовцями та контекстуальними передумовами. СФЛ використовується соціолінгвістами та аналітиками дискурсу разом з іншими аналітичними інструментами, при цьому розкривається лінгвістична реалізація значень у письмовому та усному дискурсі (Halliday, 2002).

На особливу увагу заслуговує мультимодальний дискурсивний аналіз. Його мета полягає в розробці механізмів, які можуть забезпечити розуміння зв'язку значень суспільства та його семіотичних маніфестацій. Мультимодальний підхід припускає, що мова (мовлення чи письмо) – це засіб репрезентації і продукування значення (Martin, 2006). Мультимодальність постулює, що мова є одним із багатьох ресурсів створення значення. Такий підхід охоплює всі форми текстової репрезентації. Образи, картинки, кольори також допомагають конструювати значення.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що дискурсивний аналіз виявляється у функційному підході, критичному дискурсивному аналізі, системній функційній лінгвістиці та мультимодальному дискурсивному аналізі. Синтез цих підходів забезпечує достовірність наукових результатів дослідження. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в аналізі кореляції дискурсивного аналізу з когнітивно-прагматичними особливостями дискурсивної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кожемякин Е. А. Дискурс-анализ как междисциплинарный проект : между методом и идеологией. *Научные ведомости БелГУ. Серия «Гуманитарные науки»*. 2015. Т. 25. № 6 (203). С. 5–12.
2. Кирсанова Н. П. Метафорическое моделирование политического дискурса. URL: <http://lib.socio.msu.ru/library?e=d-000=CL1&d=>.
3. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис. 2003. 280 с.
4. Морозова Е. И. Проблема значения в свете современных семантических теорий. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2004. № 635. С. 114–117.
5. Солганик Г. Я. О закономерностях развития языка газеты в XX веке. *Вестник Моск. ун-та. Журналистика*. 2002. № 2. С. 39–53.
6. Теунван Д. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
7. Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков : Гуманитарний центр, 2004. 336 с.
8. Шугаев А. В. Медіадискурс у межах критичного дискурс-аналізу та функціонального підходу. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. 2019. С. 172–176.
9. Halliday M. A. K. *Linguistic Studies of Text and Discourse*. Vol. 2. London : Continuum, 2002. 312 p.

10. Macken-Horarik M. Recognizing and realizing “what counts” in examination English. *Functions of Language*. 2006. No. 13 (1). P. 1–35.
11. Martin J. R. Genre, ideology and intertextuality: a systemic functional perspective. *Language and the Human Sciences*. 2006. No. 2 (2). P. 275–298.
12. Young L., Harrison C. *Systemic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change*. London : Continuum, 2004. 306 p.
13. *Methods of Critical Discourse Analysis* / eds. R. Wodak and M. Meyer. London : Sage Publications, 2001. 201 p.

REFERENCES

1. Kozhemyakin E. A. Diskurs-analiz kak mezhdisciplinarnyj proekt : mezhdu metodom i ideologiej [Discourse analysis as an interdisciplinary project: between method and ideology] *Nauchnye vedomosti BelGU. Seriya : Gumanitarnye nauki*. 2015. T. 25. № 6 (203). S. 5–12. [in Russian].
2. Kirsanova N. P. Metaforicheskoe modelirovanie politicheskogo diskursa [Metaphorical modeling of political discourse] URL: <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-CL1&d=>. [in Russian].
3. Makarov M. L. *Osnovy teorii diskursa* [Theory of Discourse Theory] M. : Gnozis, 2003. 280 s. [in Russian].
4. Morozova E. I. Problema znacheniya v svete sovremennykh semanticheskikh teorij [The problem of meaning in the light of modern semantic theories] *Visnik Kharkivskogo naczionalnogo universitetu im. V. N. Karazina*. 2004. № 635. S. 114–117. [in Russian].
5. Solganik G. Ya. O zakonomernostyakh razvitiya yazyka gazety v KhKh veke [On the patterns of development of the language of the newspaper in the twentieth century] *Vestnik Mosk. un-ta. Zhurnalistika*. 2002. № 2. S. 39–53. [in Russian].
6. Teun van Dejk. *Yazyk. Poznanie. Kommunikacziya* [Tongue. Cognition. Communication.] M. : Progress, 1989. 312 s. [in Russian].
7. Phillips L. *Diskurs-analiz. Teoriya i metod* [Discourse analysis. Theory and Method] Kh. : Gumanitarnij czentr, 2004. 336 s. [in Russian].
8. Shugayev A. V. Media-diskurs u mezhakh kritichnogo diskurs-analizu ta funkczionalnogo pidkhodu. [Media discourse within the framework of critical discourse analysis and functional approach] *Naukovij visnik DDPU imeni Ivana Franka. Seriya: Filologichni nauki (movoznavstvo)*, 2019. S. 172–176. [in Ukrainian].
9. Halliday, M. A. K. (2002) *Linguistic Studies of Text and Discourse*. Vol. 2. London: Continuum.
10. Macken-Horarik, M. (2006) ‘Recognizing and realizing “what counts” in examination English’, *Functions of Language*, 13 (1): 1–35.
11. Martin, J. R. (2006) ‘Genre, ideology and intertextuality: a systemic functional perspective’, *Language and the Human Sciences*, 2 (2): 275–298.
12. Young, L. and Harrison, C. (2004) *Systemic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change*. London: Continuum.
13. R. Wodak and M. Meyer (eds.) (2001) *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications.